

**ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ ЖЕРТВАМ ВІЙНИ:
ТЕОРЕТИЧНІ/ПРАКТИЧНІ АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ****ACCESS TO JUSTICE FOR WAR VICTIMS:
THEORETICAL/PRACTICAL CURRENT ISSUES****Хотенець П.В., к.ю.н.,****доцент кафедри кримінального процесу***Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого***Лазарєв В.В., к.ю.н., доцент,****професор кафедри теорії та історії держави та права***Харківський національний університет внутрішніх справ***Джус А.Р.,****курсант групи ННІ-3-23-204***Харківського національного університету внутрішніх справ*

Статтю присвячено дослідженню особливостей доступу до правосуддя жертвам війни, що набуває особливого значення в умовах збройних конфліктів. Обґрунтовано, що забезпечення доступу до правосуддя жертвам війни є необхідною передумовою як відновлення справедливості та притягнення винних до відповідальності, так і формування суспільної довіри до інституцій держави у воєнний та повоєнний періоди. Систематизовано підходи до визначення правового статусу жертви війни, проведено аналіз норм національного законодавства України, міжнародних нормативно-правових актів, а також практики Європейського суду з прав людини й Міжнародного кримінального суду.

Особливу увагу приділено процедурним гарантіям, у кримінальному процесі, правам потерпілих на участь у провадженні та отриманні компенсації шкоди, а також перешкодам, що ускладнюють реалізацію цього права: труднощам із фіксацією злочинів, проблемами доступу до суду та правничої допомоги, нестачею спеціалізованих механізмів захисту. У роботі показано, що відсутність чіткої термінології у вітчизняному праві («жертва війни», «постраждала особа», «потерпілий») призводить до неоднаковості правозастосування та створює додаткові бар'єри для постраждалих для отримання правосуддя.

Проаналізовано міжнародний досвід доступу до правосуддя жертвам війни, наголошуючи, що обмеження доступу до правосуддя жертвам воєнних злочинів підриває принцип верховенства права та унеможливлює ефективний перехід до миру. Окремо відзначено потребу у створенні дієвих механізмів компенсації, посиленні ролі міжнародних судових інституцій, а також у виробленні узгодженої національної політики щодо визнання та підтримки жертв війни.

Зроблено висновок, що право на доступ до правосуддя для жертв війни є багаторівневим явищем, яке поєднує процесуальні, інституційні та соціальні елементи, і повинно гарантувати реальний, а не формальний захист. Акцентовано увагу на тому, що у сучасних умовах це право має стати пріоритетом як національної, так і міжнародної правової політики, виступаючи основою для відновлення справедливості, зміцнення довіри до держави та забезпечення стійкого миру.

Ключові слова: правосуддя, принципи правосуддя, система судочинства, доступ до правосуддя; війна; жертви війни; воєнні злочини; потерпілий; правова допомога; компенсація шкоди; міжнародне гуманітарне право; кримінальне провадження.

The article is devoted to the study of the peculiarities of access to justice for victims of war, which is of particular importance in the context of armed conflicts. It is argued that ensuring access to justice for war victims is a necessary prerequisite for restoring justice and bringing the perpetrators to justice, as well as for building public trust in state institutions during wartime and post-war periods. Approaches to determining the legal status of war victims are systematised, and an analysis of the norms of Ukrainian national legislation, international regulatory and legal acts, as well as the practice of the European Court of Human Rights and the International Criminal Court is conducted.

Particular attention is paid to procedural guarantees in criminal proceedings, the rights of victims to participate in proceedings and receive compensation for damages, as well as obstacles that complicate the realisation of this right: difficulties in recording crimes, problems with access to courts and legal aid, and the lack of specialised protection mechanisms. The paper shows that the lack of clear terminology in domestic law ('war victim', 'affected person', 'victim') leads to inconsistencies in law enforcement and creates additional barriers for victims to obtain justice.

The international experience of access to justice for war victims is analysed, emphasising that restricting access to justice for victims of war crimes undermines the principle of the rule of law and makes an effective transition to peace impossible. The need to create effective compensation mechanisms, strengthen the role of international judicial institutions, and develop a coordinated national policy on the recognition and support of war victims is noted separately.

It was concluded that the right of access to justice for war victims is a multi-level phenomenon that combines procedural, institutional and social elements and should guarantee real, not formal, protection. Emphasis is placed on the fact that in the current circumstances, this right should become a priority of both national and international legal policy, serving as the basis for restoring justice, strengthening trust in the state and ensuring lasting peace.

Key words: justice, principles of justice, judicial system, access to justice; war; war victims; war crimes; victim; legal aid; compensation for damage; international humanitarian law; criminal proceedings.

Вступ. Війни спричиняють порушення основоположних прав людини, насамперед права на життя, свободу, безпеку, недоторканність, майно та справедливий суд. У цьому контексті особливої уваги потребує проблема забезпечення ефективного доступу до правосуддя жертвам воєнних злочинів, злочинів проти людяності та інших грубих порушень міжнародного гуманітарного права. Попри численні ініціативи на національному та міжнародному рівнях, практика фіксації порушень, їхньої кваліфікації, а також притягнення винних до відповідальності залишається фрагментарною та обмеженою.

Забезпечення права на доступ до правосуддя є не лише юридичним механізмом відновлення порушених прав, а й важливою складовою відновлення довіри до держави та подолання наслідків війни. Це право передбачає не лише формальну можливість звернення до суду, але й реальну здатність особи отримати ефективний захист своїх прав і свобод у розумні строки, без дискримінації, страху чи репресій.

Теоретичний аналіз проблем доступу до правосуддя у воєнний і післявоєнний період потребує осмислення як

з позицій національного права, так і в контексті міжнародних стандартів та практики Європейського суду з прав людини, Міжнародного кримінального суду. Водночас практичний вимір проблеми охоплює низку перешкод, з якими стикаються жертви війни: від труднощів у збиранні доказів, ідентифікації винних, до дефіциту фахової правової допомоги й недовіри до національних судових інституцій. Саме тому, нагальним виступає питання окреслення теоретичних засад права на доступ до правосуддя в умовах війни.

Мета і завдання дослідження. Метою цієї статті є всебічне дослідження теоретичних основ та практичних викликів реалізації права на доступ до правосуддя жертвами війни, з урахуванням національного правового контексту, міжнародних стандартів захисту прав людини та умов воєнного стану. Виходячи з означеної мети, ставляться наступні завдання: визначити юридичну природу категорії «доступ до правосуддя жертвам війни»; провести комплексний аналіз міжнародного та національного законодавства, яке торкається доступу до правосуддя жертвам війни.

Методологія дослідження доступу до правосуддя для жертв війни ґрунтується на комплексному використанні загальнонаукових, конкретно-наукових та спеціально-юридичних методів пізнання. Базовим світоглядним методом дослідження став діалектичний метод, що дав змогу розглядати доступ до правосуддя як динамічне правове явище, котре трансформується під впливом війни.

Аксіологічний метод використовувався для визначення ціннісного змісту права на доступ до правосуддя в умовах війни.

Герменевтичний метод застосовувався для глибокого аналізу, інтерпретації та осмислення нормативно-правових актів, зокрема Конституції України, Кримінального процесуального кодексу України, законодавства про безоплатну правову допомогу, положень Женевських конвенцій, Хартії основних прав ЄС, Європейської конвенції з прав людини.

Порівняльно-правовий метод дав змогу проаналізувати підходи до визначення поняття «жертва війни», які надавалися йому різними авторами.

Формально-юридичний метод забезпечив аналіз чинного законодавства щодо захисту прав жертв війни.

Огляд літератури. Питання доступу до правосуддя постійно перебуває у полі зору дослідників. Зокрема, О. Балацька [1] дослідила механізми захисту прав осіб. П. Гуїван [2] на монографічному рівні розглядав питання стосовно права на справедливий суд. М. Сіома, К. Єрошенко, Д. Гулбіані [3] підняли питання забезпечення рівного доступу до правосуддя. Водночас, окрім загальнотеоретичних напрацювань у галузі доступу до правосуддя, ряд авторів торкалися питання й особливостей доступу до правосуддя під час дії правового режиму воєнного стану. Так, А. Герич [4], А. Завидняк [5] розглянули питання стосовно особливостей доступу до адміністративного правосуддя під час війни. Н. Шелевер [6], В. Горбалінський, Д. Задаля [7] розглянули питання дотримання в Україні права людини на доступ до суду в умовах воєнного стану. Водночас, питання доступу до правосуддя комплексно у вітчизняній науковій думці не досліджувалося.

Результати дослідження та дискусія. З початком воєнних дій, державні інститути, що відповідають за доступ до правосуддя, стикаються з принципово новими викликами. Суди, правоохоронні органи та система безоплатної правової допомоги змушені реагувати на особливості війни, такі як розслідування військових злочинів, з'ясування юридично значущих обставин в умовах недостатнього контролю над територіями, а також відшкодування збитків, спричинених ворожими діями, – зокрема, травм, загибелі людей або руйнування житла. Вони мають зважати на те, що з'являються нові групи осіб, які потребу-

ють правової допомоги, зокрема внутрішньо переміщені особи та інші жертви війни. Державні органи поступово пристосовуються до нових умов: вносяться зміни до законодавства, щоб полегшити біженцям доступ до державних послуг. Адміністративні процедури, тимчасово, спрощуються для осіб, які проживали на окупованих територіях [8, с. 1-2].

Особливу роль у цьому відіграє забезпечення доступу до правосуддя як ключового елементу реалізації прав людини в умовах збройного конфлікту. У сучасних реаліях, воно охоплює не лише можливість звернення до суду, але й ширший спектр дій – зокрема, отримання інформації, доступ до правової допомоги, документування порушень, участь у кримінальному провадженні як потерпілої сторони, реалізацію права на справедливий розгляд справи.

У воєнний і повоєнний періоди, саме доступ до правосуддя забезпечує не лише дотримання прав і свобод, а й суспільну довіру до держави та її інституцій. В умовах широкомасштабної війни постає необхідність у створенні гнучких та ефективних механізмів забезпечення доступу до правосуддя. Саме тому, слід визначити природу поняття «доступ до правосуддя».

З цього приводу, Т. Фулей, у своєму дослідженні, звертає увагу на те, що поняття «доступ до правосуддя» в Україні потребує глибшого осмислення. Вона підкреслює, що через англійське походження цього терміна часто виникає плутанина між поняттями «справедливість» і «правосуддя», що має принципове значення. На думку дослідниці, неточності у термінах, зокрема між «жертвою», «постраждалою особою» та «потерпілим», суттєво ускладнюють людям можливість домогтися справедливості, особливо в умовах війни [9, с. 396].

Дослідниця наголошує, що відсутність чітких термінологічних меж у законодавстві створює додаткові бар'єри для доступу до правосуддя й підриває принципи верховенства права. Окрему увагу вона приділяє необхідності правильного перекладу й адаптації міжнародних правових термінів до українських реалій. Це, на її переконання, має забезпечити не лише формальний, а й реальний захист прав жертв війни. Загалом авторка наполягає, що мовна і юридична точність повинні стати інструментом справжнього відновлення справедливості, а не залишатися лише красивими гаслами [9, с. 396].

Стосовно ж категорії «жертва війни», то слід зазначити наступне. Н. Кортес у своєму дослідженні дотримується такої дефініції терміну «жертва війни», яка виходить за межі простого фіксування страждань. Під жертвою війни автор розуміє не лише людину, що зазнала фізичних чи моральних втрат, але й носія пам'яті та опору, здатного через особисті й колективні практики відновлювати гідність і боротися за справедливість. Його концепція близька до ідеї, що пам'ять жертв має не тільки індивідуальне, а й глибоке політичне та соціальне значення, спрямоване на переосмислення історії через правду і відновлення справедливості [10].

К. Веласкес та Г. Торрес підкреслюють: поняття «жертва війни» не обмежується лише фізичними чи психічними стражданнями. Це є суттєва втрата всього, що визначає людську гідність. Вони вказують, що під цим терміном слід розуміти індивідуумів, чії права та свободи були безжально знищені внаслідок конфлікту. Визнання таких жертв – це не просто акт співчуття, а необхідний етап на шляху до відновлення справжнього миру та відновлення довіри в суспільстві, яку війна безповоротно розрушила [11].

Е. Кіза, К. Ратгебер та Х.-К. Роне у своєму дослідженні зазначають, що термін «жертва війни» охоплює не лише фізичні страждання окремих осіб, але й ширший процес руйнування суспільств, норм права і довіри між людьми. Автори вважають, що сучасні війни, які дедалі більше втягують цивільне населення у збройні конфлікти, породжу-

ють особливий тип жертв – людей, чие життя зруйноване не тільки втратою, а й відчуженням від базових гуманітарних цінностей. Їхнє розуміння терміну "жертва війни" близьке до усвідомлення війни як глобалізованої системи насильства, що калічить як окремих людей, так і цілі нації [12].

А. Дінельті зазначає, що поняття «жертва війни» виходить за межі традиційного розуміння й включає не лише людей, а й навколишнє середовище. Авторка наголошує, що руйнування екосистем, забруднення природних ресурсів та загибель тварин під час бойових дій є важливою складовою воєнних злочинів, адже без відносно чистого довкілля неможливе нормальне життя цивільного населення після завершення конфлікту. Для дослідника категорія «жертва війни» також охоплює землю, воду, повітря, які зазнали незворотної шкоди внаслідок воєнних дій [13].

У звіті «Жертви конфліктів», підготовленому Департаментом досліджень миру та конфліктів Уппсальського університету, К. Альстрьом та Ш. Нордквіст прагнуть об'єктивно висвітлити сучасні збройні конфлікти та страждання різних категорій жертв. Автори наголошують, що більшість конфліктів відбуваються всередині держав, і найбільше страждає цивільне населення. Особливу увагу у звіті приділено дітям-військовим, біженцям і внутрішньо переміщеним особам. Наводяться тривожні статистичні дані, наприклад, щодо кількості жертв мін. Водночас аналізується еволюція міжнародного гуманітарного права і труднощі його застосування через принцип державного суверенітету. Автори підкреслюють, що, попри наявність достатньої правової бази, необхідна більша активність громадськості й міжнародних організацій для реального захисту постраждалих. Серед запропонованих ідей – створення незалежного органу для моніторингу порушень і посилення координації гуманітарних зусиль на глобальному рівні [14].

Маємо зазначити, що сучасне поняття «жертва війни» – це не лише людина, яка зазнала фізичної чи психологічної шкоди, а й носій колективної травми, соціальних руйнувань та екологічних наслідків конфлікту. Її статус вимагає не просто визнання, а й активних дій з відновлення справедливості, оскільки вона є ключовою ланкою у подоланні наслідків війни.

У чинному національному законодавстві України наразі відсутнє спеціалізоване визначення поняття «жертва війни». Водночас, аналізуючи положення Кримінального процесуального кодексу України [15], зокрема статті 55, можна стверджувати, що категорія «жертви війни» опосередковано охоплюється загальним поняттям «потерпілий». Згідно з цією нормою, потерпілим (у кримінальному провадженні) визнається фізична особа, якій унаслідок кримінального правопорушення завдано моральної, фізичної або майнової шкоди. У реаліях повномасштабної війни, яка триває на території України з 2022 року, під це визначення цілком підпадають численні цивільні громадяни, які постраждали внаслідок збройної агресії, обстрілів, примусової депортації, позбавлення волі, катувань або втрати майна. Приміром, особа, чий будинок було знищено під час артилерійського удару, беззаперечно є потерпілим у розумінні ст. 55 КПК [15]. Так само, особи, які стали жертвами сексуального насильства, незаконного утримання у фільтраційних таборах або були поранені під час обстрілу, мають право на відповідний процесуальний статус.

Стаття 56 КПК [15] конкретизує обсяг прав потерпілого. Зокрема, така особа має право знати про підозру, заявляти клопотання, подавати докази, оскаржувати дії чи бездіяльність органів досудового розслідування, а також брати участь у судовому процесі. Це не просто формальність – у практичному вимірі, саме через реалізацію цих прав жертва війни може вплинути на перебіг слідства, домогтися визнання правопорушення воєнним злочином

і, що важливо, отримати компенсацію. Крім того, варто наголосити, що чинне законодавство України не виключає можливості подання цивільного позову в межах кримінального провадження (ст. 128 КПК) [15]. Це особливо важливо для осіб, які через війну втратили засоби до існування – житло, роботу, здоров'я. Такий механізм дозволяє не лише встановити факт правопорушення, а й відновити хоча б частково соціальну справедливість [15].

Проте, на практиці реалізація цих процесуальних прав часто ускладнюється – як через об'єктивні обставини (недоступність територій, евакуація, перебої в роботі слідчих органів), так і через правову невизначеність. Відсутність єдиного підходу до визначення категорії «жертва війни» спричиняє нерівність у правозастосуванні, а це своєю чергою – підриє довіри до системи правосуддя.

У міжнародних принципах ООН доступ до правосуддя розглядається як комплексний механізм, що включає три ключові елементи. По-перше, це визнання повної правосуб'єктності осіб з інвалідністю без будь-яких обмежень. По-друге, обов'язок держав забезпечувати індивідуальні процесуальні пристосування на всіх етапах судочинства – від подачі заяви до виконання рішення. По-третє, ліквідація як фізичних, так і соціальних бар'єрів, які перешкоджають ефективному захисту прав.

Як зазначають експерти, реальний доступ до правосуддя вимагає не лише формального закріплення прав, але й системних змін у роботі правоохоронних органів, включаючи спеціальну підготовку працівників та створення безбар'єрного середовища. Особливий акцент робиться на необхідності врахування множинних форм дискримінації, з якими стикаються особи з інвалідністю при зверненні до судових установ [16].

М. Міноу наголошує, що доступ до правосуддя є фундаментальною умовою демократії та запорукою стабільного суспільства. Вона переконана, що неможливість звернутися до суду рівнозначна політичній деградації, адже позбавляє людину навіть базового – права на права. Авторка підкреслює: доступ до правосуддя – це не просто юридичний термін, а питання гідності, безпеки та рівності. Особливо важливо забезпечити хоча б мінімальний рівень доступності правосуддя для всіх, щоб скоротити розрив між ідеалами й реальністю [17].

У сфері міжнародного права право жертв збройних конфліктів на доступ до правосуддя продовжує залишатися однією з найбільшочіших і водночас найменш реалізованих гарантій. Попри формально закріплені зобов'язання держав, зокрема в рамках Женевських конвенцій (про захист цивільного населення під час війни (1949) [18]; про поводження з військовополоненими (1949) [19]; про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (1949) [20]; про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі (1949) [21]) практика свідчить про глибокі розриви між задекларованими нормами та їх фактичним виконанням.

Ілюстративним прикладом є справа «Матері Сребрениці» [22], де жінки, які втратили рідних унаслідок масового вбивства у 1995 році, спробували домогтися відповідальності від Організації Об'єднаних Націй та уряду Нідерландів за бездіяльність миротворчих сил. Однак судові інстанції визнали за ООН абсолютний імунітет, тим самим остаточно заблокувавши для потерпілих можливість отримати правовий захист і визнання.

Цей випадок ще раз доводить нагальну потребу у зміні підходів до міжнародного законодавства. Зокрема, варто порушити питання перегляду принципу імунітету міжнародних структур у контексті серйозних порушень прав людини, а також розбудувати дієві інструменти компенсацій для тих, хто не може знайти справедливості в межах національної юрисдикції [22].

Крім того, важливо зміцнити функції міжнародних судових органів, передусім Міжнародного кримінального

суду, наділивши їх не лише каральною, а й відновною місією – зокрема, забезпеченням участі жертв у розглядах та гарантуванням їм реального відшкодування. Відтак, якщо ми прагнемо не лише зберегти, а й наповнити змістом концепцію доступу до правосуддя для постраждалих від війни, ключовим стане не лише дотримання міжнародних стандартів, а й системна робота над їх зміцненням та втіленням у практику.

Висновки. Проведене дослідження надає нам розуміння того, що категорія «доступ до правосуддя жертвам війни» включає в себе не лише судовий захист осіб, які постраждали від воєнних дій, а й доступ до правничої допомоги, документування воєнних злочинів, участь у кримінальному провадженні як потерпілих, механізми компенсації шкоди, завданої воєнними діями. Тобто,

доступ до правосуддя жертвам війни виступає багаторівневою системою, яка включає в себе інституційні, процесуальні та соціальні елементи.

Комплексний аналіз міжнародного та національного законодавства показав наявність істотних розривів між задекларованими нормами та їх реалізацією на практиці. Такі прогалини у національному та міжнародному законодавстві потребують не лише вдосконалення нормативної бази, а створення дієвих механізмів захисту прав осіб, які постраждали від війни.

Забезпечення доступу до правосуддя жертвам війни має стати пріоритетом національної та міжнародної політики, ключовим інструментом переходу від стану війни до відновлення миру, а також засобом зміцнення довіри до держави та її інституцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балацька О. Р. Забезпечення інклюзивного середовища правосуддя в Україні: проблеми та перспективи. *Правова позиція*. 2024. № 4(45). С. 142-147. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-4.28>
2. Гуйван П. Д. Право на справедливий суд: сутність та темпоральні виміри за міжнародними стандартами: монографія. Харків: Право, 2019. 584 с.
3. Забезпечення доступу до правосуддя у громадах України: poradnik для параюристів / упорядн. Координаційний центр з надання правової допомоги. Київ: Координаційний центр з надання правової допомоги, 2023. 72 с.
4. Герич А. Доступ до адміністративного правосуддя під час війни. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 5. С. 227-232. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.05.42>.
5. Завидняк А. В. Доступ до адміністративного правосуддя в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 218-222. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.41>
6. Шелевер Н. В. Конституційне право на доступ до суду в умовах воєнного стану та пандемії COVID-19. *Актуальні проблеми політики*. 2022. Вип. 70. С. 156–163. DOI: <https://doi.org/10.32782/app.v70.2022.24>
7. Горбалінський В. В., Задаля Д. К. Доступ до правосуддя в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 263–266. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/56>
8. Доступність правової допомоги в контексті воєнного стану: комплексне дослідження / [авт. кол.: К. Біденко, А. Бондаренко, О. Бутенко та ін.]; за заг. ред. О. Вишневецького. Київ: Координаційний центр з надання правової допомоги, 2023. 104 с.
9. Фулей Т. І. Доступ до правосуддя жертв війни в Україні. *Альманах права*. 2023. Вип. 14. С. 395-404.
10. *Víctimas de guerra y derechos humanos* / Ed. N. Cortez. Medellín: Fondo Editorial Universidad Católica Luis Amigó, 2022. 107 p. URL: https://www.funlam.edu.co/uploads/fondoeditorial/724_Victimas_de_guerra_y_derechos_humanos.pdf
11. *Victimas militares en los conflictos armados: normativa internacional e interna. Problemáticas y perspectivas de los derechos humanos y el DICA en la era digital*. Grupo de investigación "Memoria Histórica, Construcción de Paz, Derechos Humanos, DICA y Justicia". Bogotá: Escuela Superior de Guerra "General Rafael Reyes Prieto", 2023. С. 15–32.
12. Kiza E., Rathgeber C., Rohne H.-C. Victims of War: War-Victimization and Victims' Attitudes towards Addressing Atrocities. Methodology and Summary. Hamburg: Hamburg Institute for Social Research, 2005. 78 p.
13. Дінельт А. Законність запобігання шкоди цивільному населенню під час збройного конфлікту [Електронний ресурс]: дис. ... д-ра юрид. наук / А. Дінельт; ун-т Гамбурга. – 2023. – URL: <https://d-nb.info/1322817405/34>
14. Las víctimas de los conflictos: informe destinado a la Campaña Mundial para la Protección de las Víctimas de la Guerra. Comité Internacional de la Cruz Roja. Ginebra: CICR, 2015. 23 p. URL: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S0250569X00014230a.pdf>
15. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
16. International Principles and Guidelines on Access to Justice for Persons with Disabilities. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR). New York: United Nations, 2020. 32 p. URL: <https://www.ohchr.org/en/documents/tools-and-resources/international-principles-and-guidelines-access-justice-persons>
17. Minow M. Access to justice. *American Journal of Law and Equality*. 2022. Vol. 2. P. 1 –18. DOI: 10.1162/ajle_a_00039.
18. Конвенція про захист цивільного населення під час війни: Конвенція від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
19. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими: Конвенція від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
20. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях: Конвенція від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text
21. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі: Конвенція від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text
22. Фундація "Матері Сребрениці" та інші проти Нідерландів (заява № 65542/12, рішення щодо прийнятності від 11 червня 2013 року). Європейський суд з прав людини / Рада Європи. Перекл. укр. мовою за підтримки Цільового фонду «Права людини» Ради Європи. 2013. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-138850"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)